

Over de gebreken der kerk waren humanisme en reformatie het hartelijk eens en dit maakte beide veelszins tot bondgenooten. De groote vertegenwoordiger van het godsdienstig humanisme, ERASMUS, deed in ijverige bestudeering van de Schrift voor geen der reformatoren onder. En toch, wat ERASMUS met zijn exegese van het Nieuwe Testament te voorschijn tooverde was niet anders dan een hoogst moderne beschavingsreligie, een zedelijk eklekticisme, dat uit Epikurus en de Stoa en Plato en Cicero de waarheid samenleest en ze precies zoo in het evangelie terugvindt. ⁶⁵⁾ Dat godsdienstig humanisme nu werd door de reformatie niet vroegtijdig en scherp genoeg onderkend. ERASMUS bleef wel onder verdenking staan, maar intusschen was zijn geest de reformatorische kerken binnengeslopen. Kleefden ZWINGLI en ten deele ook BULLINGER humanistische smetten aan, MELANCHTON is het geweest, die het humanisme in de reformatie heeft geïmporteerd. In plaats dat de reformatie met apologetische bezieling tegen het humanisme optrok, heeft zij in MELANCHTON daarmee verzoening gesloten. MELANCHTON, zoo wordt nog in onzen tijd op zijn creditzijde geboekt, „was de man in wiens innerlijk humanisme en reformatie elkander in evenwicht hielden.” ⁶⁶⁾ In waarheid beteekende dit evenwicht geen harmonie, maar een ontzaglijke tweespalt, die zijn kracht van het begin af brak. LUTHER en CALVIJN zagen slechts de eene zijde van zijn bestaan, waarin hij zich als een oprecht reformatorisch christen openbaarde en beiden hadden hem daarom hartelijk lief.

Op kerkelijk en theologisch terrein moest het humanistisch beginsel zich voorloopig op den achtergrond houden. Daarvoor was het reformatorisch leven te bruisend. Het van humanisme door-gloeide Socinianisme verzandde. Het Remonstrantisme, dat een meer gematigd humanisme aanhing, kon door de stentorstem van een BOGERMAN uit de Dordtsche Synodezaal worden verjaagd. Maar in kunst en in de wetenschap, buiten de theologie, gaf het humanisme ook in reformatorische kringen al dadelijk den toon aan. Dichters — ik herinner hier voor ons land alleen aan den Muiderkring — vertolkten het. Een geniaal man als COMENIUS, overtuigd aanhanger van het Calvinisme, weefde het door al zijn werken heen. ⁶⁷⁾ Evenzoo SCALIGER en HEMSTERHUIS. Het draagt er onder meer de schuld van, dat het de opkomst van een zelfstandige filosofie naar reformatorische beginselen heeft verhinderd. ⁶⁸⁾ En op den duur ondermijnde het ook kerk en theologie. De